

**TALABALARNING KOMMUNIKATIV MADANIYATINI
RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK-
AKSIOLOGIK SHART-SHAROITLARI**

Bekbergenov A. A.

Qoraqalpoq davlat universiteti

Tayanch soʻzlar: taʼlim, tarbiya, madaniyat, hulq-atvor, muloqot, didaktika, psixologiya, aksiologik komponent, kognitiv komponent, kasbiy komponent, texnologik komponent, kommunikativ komponent, oʻz-oʻzini onglash, motivatsiya, faoliyat, shaxs.

Ключевые слова: образование, воспитание, культура, поведение, общение, дидактика, психология, аксиологический компонент, когнитивный компонент, профессиональный компонент, технологический компонент, коммуникативный компонент, самосознание, мотивация, деятельность, личность.

Key words: education, upbringing, culture, behavior, communication, didactics, psychology, axiological component, cognitive component, professional component, technological component, communicative component, self-awareness, motivation, activity, personality.

Dunyoda ijtimoiy institutlar, davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligi asosida yoshlarda qatʼiy hayotiy pozitsiyani qaror toptirish, axloqiy-estetik tarbiyaning samarali texnologiyalarini ishlab chiqish, aksiologik yoʻnalganlikni tarkib toptirishning autopsixologik mexanizmlarini takomillashtirishga va ularning kommunikativ madaniyatini rivojlantirishga doir qator ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Talabalarni umuminsoniy qadriyatlar negizida axloqiy-estetik tarbiyalashning koʻmakchi kompyuterli tizimi va virtual taʼlim texnologiyalarini ishlab chiqish, auditoriya va auditoriyadan tashqari mashgʻulotlarning pedagogik imkoniyatlarini integratsiyalash asosida talabalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning maqbul yoʻllarini amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Talabalarning kommunikativ madaniyatini shakllantirish orqali kelajak yoshlar uchun pedagogik shart-sharoitlarni yaratiladi. Pedagogikadagi «shart-sharoit» orqali biz taʼlim tizimini tashkil etuvchi komponentlarning xususiyatlari mazmunini tushunishimiz mumkin.

V.Ye. Akinteva shart-sharoitlarning uchta guruhini aniqlaydi: oliy ta'lim muassasasida psixologik-pedagogik madaniyatni rivojlantirish ta'lim va tarbiya jarayoniga intilishi kerak bo'lgan, o'zini o'zi anglaydigan shaxs modelini shakllantirish bilan bog'liq [1; b. 67].

“Tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar: a) yaratishga yunaltirilganlik yaxlit ta'lim maydoni, shu jumladan auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar; b) o'quv-moddiy bazani tayyorlash; V) individual tabaqalashtirilgan yondashuv uchun sharoit yaratish; G) talabalar tanlovi bo'yicha darslarni o'tkazish uchun shart-sharoitlarni tayyorlash.

Didaktik shart-sharoitlar: a) shakllantirish maqsadini belgilash kommunikativ madaniyat maxsus o'quv vazifasi sifatida; b) o'quv mashg'ulotlari mazmuniga rivojlanishga yo'naltirilgan tuzatishlar kognitiv, shaxsiy va amaliy komponentlar kommunikativ madaniyat; v) maxsus topshiriqlardan foydalanish; g) darslarni o'tkazishda dialogli o'qitish usullaridan foydalanish; d) amalga oshirish uchun maxsus ta'lim texnologiyalaridan foydalanish nazorat qilish va o'zini o'zi boshqarish; f) individual tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish; g) jarayonda muvaffaqiyatga erishish holatlarini yaratish o'quv mashg'ulotlari.

Psixologik-pedagogik madaniyat umumiy kasbiy madaniyatning quyi tizimi sifatida qaraladi va kompleks bilan tavsiflanadi: komponent tarkibi, jumladan aksiologik, kognitiv, kasbiy-ta'lim, texnologik, kommunikativ, tartibga soluvchi quyi tizimlar.

Psixologik shart-sharoitlar: a) talabalarda nisbatan munosabatni shakllantirish kommunikativ madaniyatni shakllantirishga ijobiy munosabat; b) o'qituvchi va talabalar o'rtasida o'zaro hurmat asosida hamkorlikni o'rnatish; c) atmosferani yaratish psixologik qulaylik; d) guruh xususiyatlarini hisobga olgan holda”.

Madaniyat quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- bir qator psixologik va ruhiy xususiyatlarni rivojlantirish, ayniqsa aloqa jarayonida aniq namoyon bo'ladi;
- aloqa vositalarini o'zlashtirishga yordam berish; shakllanishi samarali bo'lishi uchun zarur bo'lgan bir qator ijtimoiy munosabatlar;
- muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish va shakllantirish”.

E.I. Michko [1; b. 126] shaxsning kommunikativ madaniyatining quyidagi mexanizmlarni aniqlaydi:

- kommunikativ, axborot almashinuvini ta'minlash;
- interaktiv, hamkorlarning o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi aloqa;
- idrok etish, muloqotda o'zaro idrokni tashkil qilish.

Karimova E.G [2; b. 56] kommunikativ madaniyat quyidagi komponentlarning bir qatori bilan ifodalanadi, deb hisoblaydi:

- «o‘z harakatlarini muvofiqlashtirish va o‘zaro bog‘lash qobiliyati, boshqasini qabul qilish, tanlash va taqdim etish argumentlar, muqobil tushuntirishlarni ilgari surish qobiliyati, muammoni muhokama qilish, boshqalarning fikrini tushunish va hurmat qilishga asoslanadi.

Bu talabalar hamjamiyatini yaratish uchun munosabatlarni tartibga solish uchun faoliyatning umumiy maqsadiga erishish;

- aloqa hamkori sifatida boshqa ehtiyoj, kengaytirish aloqa chegaralari, nuqtai nazarlarni taqqoslash;
- boshqalar bilan moslashuvchan xushmuomalalik bilan munosabatda bo‘lishga tayyorlik aks ettirish faoliyati, muloqot qobiliyatlarini loyihalash va ularni yangi vaziyatda qo‘llash».

Muloqot madaniyati, turli asoslarda tuzilgan har qanday tizim kabi bo‘lishi mumkin.

O.V. Gusevskaya [1; b. 46] kommunikativ madaniyatni ko‘rib chiqadi, bir tomondan, xalq madaniyatining bir qismi sifatida, ikkinchi tomondan, kommunikativ madaniyat jarayonda bog‘lovchi bo‘g‘in vazifasini bajaruvchi madaniyatlar muloqoti sifatida tahlil qiladi.

Karimova E.G [3; b. 25], quyidagi komponentlarni ko‘radi:

Kommunikativ madaniyat:

- kognitiv yoki belgi-ramziy, ta‘minlovchi aloqa;
- xulq-atvor;
- me‘yoriy-qiymat.

Valitova R.R. [1; b. 42] kommunikativ madaniyatni o‘rganishda talabalar quyidagi tarkibiy qismlarni aniqlaydi:

- hissiy;
- kognitiv;
- xulq-atvor.

E.I. Michko [1; b.126] quyidagi strukturaviy komponentlarni aniqlaydi:

O‘qituvchining muloqot madaniyati:

- motivatsion va qadriyatga asoslangan;
- mazmunli;
- amaliy.

Karimova E.G. shunday yozadi: «Kommunikativ konsepsiyaning tuzilishi madaniyat uchta komponentni o‘z ichiga oladi: kognitiv-motivatsion, faol va ritorik...» [3; b.120]. Quyidagi komponentlarni ko‘rib chiqadi:

- talabalarining kommunikativ madaniyati:
- mazmunli;
- motivatsion;
- shaxsiy va faol.

“Insonning qobiliyati ishda, jamiyatda moslashishi; ta’sirni kamaytirish qobiliyati uning hissiy holatiga salbiy omillar, o‘z-o‘zini anglash, Ermekova T.N., Abishev K.S. L.M. Bochkova [2; b.34] quyidagi darajalarni belgilaydi.

Kommunikativ madaniyatni shakllantirish:

- ideal (amalda erishib bo‘lmaydi);
- optimal (aloqa muammolarini hal qilish istagi, umuminsoniy ideallarga maksimal darajada e’tibor berish);
- maqbul;
- qabul qilib bo‘lmaydigan (antisotsial xatti-harakatlar, qo‘pollik, foydalanish haqoratli so‘zlar, yomon so‘z boyligi, noto‘g‘ri tan olinishi va madaniy jihatdan mos belgilar va xatti-harakatlardan foydalanish).

Aripova G.Sh. [1; b.35] asosida quyidagi mezonlarni belgilaydi:

kommunikativ shakllanish darajasini belgilaydigan asoslar:

- boshqalar bilan aloqa o‘rnatish zaruratining ifodaliligi;
- muloqot va fikr bildirish qobiliyati, faol tinglash texnikasi;
- empatik qobiliyatlarni rivojlantirish;
- muloqot va tuzatishda o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyati vaziyatga va o‘zaro hamkorlarga qarab aloqa;
- og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan vositalardan foydalanish; mahorat semantik va hissiy jihatlarni kodlash va dekodlash bayonotlar aloqa holatiga adekvat va o‘ziga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda aloqa hamkorlari.

Karimova E.G. [3; b. 167] doktorlik tadqiqotida mezon-indikativ xususiyatlar tizimi orqali kommunikativ madaniyat darajasini aniqlashni taklif qiladi:

- professional va shaxsiy muloqot qobiliyatlari (kommunikativ va axloqiy qadriyatlarni bilish, yo‘naltirish va ularga munosabat;
- ularni ijtimoiy-pedagogikda amalga oshirish muvaffaqiyati faoliyat;
- professional muloqotga intilish takomillashtirish);
- prognostik-texnologik muloqot qobiliyatlari o‘zaro ta’sirlar (muloqot strategiyalarining xabardorligi va yo‘nalishi);
- kommunikativ uchrashuvni modellashtirish va bashorat qilish qobiliyati ijtimoiy-pedagogik faoliyat sub’ektlari bilan, egalik qilish kommunikatsiya texnologiyalari va texnikasi;
- optimal muloqotni tanlash qobiliyati pedagogik ahamiyatga ega natijaga erishish texnologiyasi;
- semiotik potensial (tizimli mavjudligi fanlararo, umumiy kasbiy va kommunikativ bilimlar, ijtimoiy intellektning rivojlanish darajasi, operativ o‘zlashtirish hislarni idrok etish, ma’noni anglash, ma’noni shakllantirish va uzatishni anglatadi).

O'qituvchining kommunikativ madaniyatining zarur darajasi bilan biz uni ijobiy qilishga imkon beradigan darajani tan olish kerak deb hisoblaymiz. O'z talabalari va hamkasblarini idrok etish, shuningdek, samarali ta'minlash ta'lim va tarbiya maqsadlariga erishish yo'llari.

Mavjud yondashuvlarni tahlil qilib, biz struktura keltiramiz:

kommunikativ madaniyat uchta asosiy komponentdan iborat: bilim, faoliyat va motivatsion-tartibga solish;

- bilimga asoslangan, ikkala mavzuning mavjudligini nazarda tutuvchi (didaktik, psixologik, uslubiy) bilimlar va integrativ psixodidaktik mutaxassisni shakllantirish bilim;

- tizimni o'z ichiga olgan faoliyat komponenti uslubda amalga oshirilgan professional muloqot qobiliyatlari bo'lajak mutaxassislarning yoshlar guruhi bilan pedagogik muloqoti, mahoratida yoshlar uchun xavfsiz ta'lim muhitini yaratish;

- kommunikativning motivatsion-tartibga soluvchi komponenti yoshlarning madaniyati qadriyat tizimini belgilaydi.

Talabalarda kommunikativ madaniyatni shakllantirish samaradorligi quyidagi pedagogik shart-sharoitlar bilan ta'minlanadi:

- talabalarining kommunikativ madaniyatni shakllantirish maqsadini aniqlash;
- yaxlit ta'lim va tarbiyani tashkil etish kommunikativ shakllanishiga yordam beradigan universitet makonini ko'nikmalar va malakalar bo'yicha o'quv ishlari mazmunini yo'naltirish kommunikativ madaniyatni shakllantirish;

- oliy ta'lim tizimining o'quv jarayoniga joriy etish;

- shaxsga yo'naltirilgan, malakaga asoslangan, madaniy, kommunikativni shakllantirish uchun faoliyatga asoslangan yondashuvlar talabalar madaniyati;

- dialog, bahs va munozaralardan keng foydalanish talabalarni o'qitishning muammoli usullari;

- kelajakdagi o'qituvchining ijodiy hamkorligini tashkil etish jamiyat darajasini rivojlantirishda talabalarining motivatsion faoliyati muloqot madaniyati;

- o'quvchilarning o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini rivojlantirish;

- muvaffaqiyat holatini tashkil qilish.

Psixologik sharoitlar:

- talabalar va bo'lajak o'qituvchilarning ijobiy munosabati kommunikativ madaniyatni shakllantirish;

- o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik va talabalar;

- har bir insonning psixologik qulayligi uchun sharoit yaratish talaba;

- o'quvchilarning yosh va guruh xususiyatlarini hisobga olish jamoa.

Biz tadqiqot ishimizda ba'zi pedagogik (didaktik) shartlarni tahlil qilishga urg'u beramiz.

Ragʻbatlantiruvchi eng muhim pedagogik shart kommunikativ madaniyatni, muloqot qobiliyatlarini shakllantirish, malakalar oliy taʼlim muassasasining yaxlit taʼlim makonini tashkil etishdir. Universitetning taʼlim maydoni koʻp jihatdan uning mazmuniga bogʻliq tarbiyaviy qadriyatlar, jamoada oʻrnatilgan anʼanalardan tortib to talabalar va oʻqituvchilar oʻrtasidagi munosabatlar aynan shunday qulay taʼlim maydoni yaratilgan kommunikativ madaniyatni shakllantirish uchun psixologik iqlim sanaladi. Talabalarning auditoriyadan tashqari mashgʻulotlarda faol ishtirok etishi faoliyat olingan bilim, koʻnikma va malakalarni mustahkamlash imkonini beruvchi muloqot, shaxslararo munosabatlarni mustahkamlaydi.

Samaradorlikni taʼminlovchi ikkinchi pedagogik shart-sharoitlar talabani harakatlarining kommunikativ madaniyatini shakllantirish oliy taʼlim muassasasining oʻquv jarayoniga bunday asoslarni joriy etish uslubiy yondashuvlar, masalan: tizimli, madaniy, malakaga asoslangan, faoliyatga asoslangan, shaxsga yoʻnaltirilgan uslubiy yondashuvlar qoidalariga muvofiq, jarayon talabalar muhitida kommunikativ madaniyat darajasini shakllantirish individual, shaxsiy hisobga olish asosida tizimli ravishda amalga oshiriladi.

Talabalar oʻz hayotiy faoliyatining subʼekti sifatida oʻziga nisbatan munosabati rivojlanadi.

Talabalarning jamiyatda ijodiy hamkorligini tashkil etish oʻrnatishga hissa qoʻshadigan boshqa odamlar, hamkasblar bilan muloqot qilish uchinchi pedagogik shartdir. Talabalarni kommunikativ faoliyatga faol jalb qilish va muloqot ijtimoiy aloqalarni oʻrnatish qobiliyatini shakllantiradi.

Toʻrtinchi shart, motivatsion faoliyat, darajani rivojlantirishda muloqotni ragʻbatlantirish boʻlajak mutaxassisning muloqot madaniyati deb hisoblaymiz. Muloqot tabiatiga taʼsir qiluvchi eng muhim omil odamlar oʻrtasida, oʻqituvchi va talabalar oʻrtasida motivatsiya omilidir.

Talabalar uchun oliygoh taʼlimining zamonaviy sharoitida koʻnikmalarga ega boʻlish istagini rivojlantirish, muloqot va kommunikativ faoliyat uchun oʻz-oʻzini ragʻbatlantirish juda muhimdir. Musobaqalar, festivallar, sport tadbirlari, ilmiy-amaliy konferensiyalarda ishtirok etish nafaqat talabalarning muloqotga ishtiyoqini uygʻotadi, balki umumiy madaniy darajani yaxshilashga yordam beradi, zamonaviy oʻqituvchi uchun zarur boʻlgan kasbiy fazilatlarini, muloqot madaniyatini rivojlantiradi.

Psixologik-pedagogik madaniyatning tuzilishi quyidagilar:

aksiologik komponent - bu professional gumanistik qadriyatlar, standartlar va meʼyorlar;

kognitiv komponent - fikrlash jarayonlari, protsessual bilimlar, kognitiv qobiliyatlar;

kasbiy va ta'lim komponenti – asosiy kompetensiyalar mutaxassislarini kasbiy tayyorlash asosi sifatida;

texnologik komponent - texnologik daraja ijodiy o'zini o'zi anglash, shu jumladan muloqot usullari;

kommunikativ komponent - ijtimoiy va kommunikativ integratsiya, idrok etish adekvatligi, muloqotchanlik;

Tartibga soluvchi komponent - bu faoliyat va ruhiy holatni tartibga solish, introspeksiya qobiliyati, o'z-o'ziga hisobot berish, shaxsning ruhiy holati, faoliyati va tashqi muhit bilan o'zaro ta'sir natijalarini tushunish orqali o'zini o'zi qadrlash va o'zini o'zi tashkil etish.

Ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadi, oliy ta'lim muassasalarida talabalarning millatlararo muloqotida kommunikativ madaniyatini rivojlantirishda dastavval uning falsafiy, sotsiologik, psixologik, aksiologik va pedagogik aspektlarida olib borilgan tadqiqot ishlarining yutuqlarini inobatga olgan holda, kelajak yoshlarning millatlararo bag'rikengligi masalalarini nazariy va amaliy tomonini ochib berdik.

Адабиётлар:

1. Асаматдинова Ж. Технологии формирования ценностной ориентации учащихся на основе их нравственно-эстетического воспитания. Монография. Ташкент, 2016. - С.167.
2. Байбаков, А.М. Введение в педагогику толерантности: учеб. – метод. пос. для педагогов и студентов. – Волгоград: Изд - во ВГИПК РО, 2002. – 12 с.
3. Каримова Э.Г. Ўзбек толерантлингининг этнорегионал хусусиятларини социологик ўрганиш. Дис.авт...соц.ф.н. –Т.: 2003. –23 б;
4. Хусниддинов З.М. Ўзбекистонда диний бағрикенгликни мустаҳкамлаш омиллари ва муаммолари: Дис. авт.фалс.ф.н. –Т.: 2000. –26 б;
5. Арипова Г.Ш. Оилада толерантлик тафаккурини шакллантириш (ўсмир ёшли болаларда). Пед. фан.номз.дисс.автореп. – Т.: 2011. -25 б.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarning millatlararo muloqotida kommunikativ madaniyatini rivojlantirishda falsafiy, sotsiologik, psixologik, aksiologik va pedagogik aspektlarida olib borilgan ishlarining yutuklarini inobatga olgan holda, kelajak yoshlarning millatlararo bag'rikengligi masalalarining nazariy va amaliy asoslari ko'rsatilgan.

РЕЗЮМЕ

В этой статье учитывая достижения работ, проведенных в философском, социологическом, психологическом, аксиологическом и педагогическом аспектах по развитию коммуникативной культуры студентов в межэтническом общении в высших учебных заведениях, рассматриваются теоретические и практические основы вопросов межэтнической толерантности будущей молодежи.

SUMMARY

The article discusses the theoretical and practical foundations of issues of interethnic tolerance of future youth. This takes into account the achievements of work carried out in philosophical, sociological, psychological, axiological and pedagogical aspects on the development of the communicative culture of students in interethnic communication in higher educational institutions.